

3. Предборський В.А. «Історичне повернення» як дискурсивний засіб побудови моделей суспільної організації в кризових умовах / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. Науково-дослідного економічного ін-ту Мін-ва економіки України. – К., 2014. – Вип. 7. – С. 3–8.

4. Олейник А.Н. Тюремная субкультура в России: от повседневной жизни до государственной власти / А.Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 418 с.

5. Шамхалов Ф. Государство и экономика (власть и бизнес) / Ф. Шамхалов. – М.: ОАО «Изд-во «Экономика», 1999. – 414 с.

6. Предборський В.А. Тінізація міграції як наслідок протиріч процесів модернізації / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. Науково-дослідного економічного ін-ту Мін-ва економіки України. – К., 2006. – Вип. 11. – С. 123–126.

7. Предборський В.А. Явище інституційної компліментарності: протиріччя потенційних переваг та загроз / В.А. Предборський //

Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. Науково-дослідного економічного ін-ту Мін-ва економіки України. – К., 2010. – Вип. 12. – С. 73–79.

8. Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация (книга первая) / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Алгоритм, 2001. – 528 с.

9. Огородник В. Тіньова економіка як кримінально-економічний феномен / В. Огородник // Політична думка. – 1996. – №3–4. – С. 91–92.

10. Предборський В.А. Типи тіньового зростання і форми тіньової організації національної економіки / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. Науково-дослідного економічного ін-ту Мін-ва економіки України. – К., 2015. – Вип. 12. – С. 3–8.

11. Потемкин А. Элитная экономика / А. Потемкин. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 360 с.

12. Турчинов А. Олигархофрения / А. Турчинов // Зеркало недели. – 2000 (5 фев.). – С. 3.

В.Г. АНДРІЙЧУК,
д.е.н., професор, академік НААН України,
І.С. САС,

аспірант, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

Економічна концентрація: сутність і форми вияву

Розглянуто підходи до тлумачення сутності економічної концентрації та наведено власне розуміння даного поняття. Залежно від характеру розвитку даного процесу наведено дві форми вияву: корпоративно-управлінську та владно-управлінську.

Досліджено понятійний апарат стосовно великих аграрних і агропромислових компаній, доведено хибність беззастережного вживання поняття «агрохолдинг», уточнено поняття «холдингова компанія», наведено в Законі України «Про холдингові компанії України», запропоновано авторське трактування понять «агрохолдинг», «агропромисловий холдинг», «агропромислове формування як цілісне підприємство» та «агропромислове підприємство».

Ключові слова: економічна концентрація, ресурсна концентрація, корпоративно-управлінська концентрація, владно-управлінська концентрація, холдингова компанія, агрохолдинг, агропромисловий холдинг, агропромислове формування як цілісне підприємство, квазіхолдинг, квазіекономічна концентрація.

В.Г. АНДРЕЙЧУК,
д.э.н., профессор, академик НААН Украины,
И.С. САС,

аспірант, Киевский национальный экономический университет им. Вадима Гетьмана

Экономическая концентрация: суть и формы проявления

Рассмотрены подходы к толкованию сути экономической концентрации и приведено собственное понимание данного понятия. В зависимости от характера развития данного процесса приведены две формы проявления: корпоративно-управленческая и властно-управленческая.

Исследован понятийный аппарат крупных аграрных и агропромышленных компаний, доказана ошибочность безоговорочного употребления понятия «агрохолдинг», уточнено понятие «холдинговая компания», приведенное в Законе Украины «О холдинговых компаниях Украины», предложена авторская трактовка понятий «агрохолдинг», «агропромышленный холдинг», «агропромышленное формирование как целостное предприятие» и «агропромышленное предприятие».

Ключевые слова: экономическая концентрация, ресурсная концентрация, корпоративно-управленческая концентрация, властно-управленческая концентрация, холдинговая компания, агрохолдинг, агропромышленный холдинг, агропромышленное формирование как целостное предприятие, квазихолдинг, квазиэкономическая концентрация.

V. ANDRIYCHUK,
doctor of economics, professor, Member of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
I. SAS,

postgraduate student Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Economic concentration: essence and forms of manifestation

Approaches to the interpretation of the essence of economic concentration have been considered and personal understanding of this concept has been provided. Depending on the nature of development of this process, two forms of manifestation have been distinguished: corporate-management and power-management. The conceptual apparatus in relation to major agricultural and agro-industrial companies has been investigated, the falsity of the unconditional use of the concept of «agricultural holding» has been proved, the concept of «holding company» has been clarified and cited in the Law of Ukraine «On Holding Companies of Ukraine», the author's interpretation of the concepts of «agricultural holding», «agro-industrial holding», «agro-industrial formation as an integral enterprise» and «agro-industrial enterprise» has been suggested.

Keywords: *Economic concentration, resource concentration, corporate–management concentration, power–management concentration, holding companies, agricultural holdings, agricultural holding agro forming a complete enterprise kvaziholdynh, kvazieconomy concentration.*

Постановка проблеми. В Україні після створення аграрних підприємств ринкового типу (1999–2000) швидкими темпами стала розвиватися економічна концентрація, яка набула широкого розповсюдження у країнах із розвинутою ринковою економікою. Економічну концентрацію не слід розглядати як альтернативу ресурсній концентрації. Ці два види концентрації співіснують, або ж як самостійні процеси, або тісно переплітаються між собою, коли відбувається самозростання підприємств і водночас відбувається набуття прямого контролю чи опосередкованого одних суб'єктів господарювання над іншими, створення асоціацій, концернів та корпорацій як форми об'єднань товаровиробників.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Дослідження економічної концентрації частково висвітлено у працях таких вітчизняних вчених, як В.В. Костицький [1], Н.А. Кизим [2], Б.Й. Пасхавер [3] та ін. Розглядають окремі аспекти економічної концентрації у своїх працях і такі зарубіжні вчені, як С.Б. Авдашева [4], Г.Е. Авілова [5], С.Ю. Глазьев [6], Ю.В. Іванов [7], Н.А. Кизим [8], А.А. Радигін [9] та інші.

Мета статті. Окремі важливі питання економічної концентрації залишаються дискусійними або недостатньо розробленими. Вимагає, зокрема, уточнення поняття сутності економічної концентрації, обґрунтування форм її вияву з урахуванням сучасних тенденцій в еволюції організаційно-правової будови сільського господарства і АПК в цілому. Розв'язання цих проблемних питань і є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Визначення економічної концентрації на теоретичному рівні розглядають ряд вчених–економістів і трактують її дещо по-різному. Зокрема, Н.М. Карпенко, економічну концентрацію називає процесом усупільнення виробництва через збільшення розмірів підприємств, зосередження процесів, засобів виробництва та випуску продукції на дедалі більших підприємствах, який характеризується зростанням питомої ваги великих підприємств у загальному випуску продукції певної галузі або в її сумарній потужності [10, с. 9]. З такою думкою ми не погоджуємося, адже дане визначення розкриває сутність ресурсної концентрації, але аж ніяк не економічної.

К.Р. Макконелла і С.Л. Брю трактують економічну концентрацію (economic concentration), як описання чи міра рівня монополізації або конкуренції галузі [11, с. 937], а показником концентрації (concentration ratio) виступає відсоткова частка чотирьох (або іншої кількості) найбільших продавців в загальному обсязі продажу даної галузі [11, с. 921]. Дане визначення щодо трактування поняття економічної концентрації викликає сумнів, оскільки в ньому йдеться про рівень концентрації ринку.

Поняття «економічної концентрації» суб'єктів господарювання у юридичній літературі визначають як поглинання, злиття, приєднання і всі інші способи встановлення одним суб'єктом підприємницької діяльності контролю над всією або частиною господарської діяльності іншого суб'єкта підприємництва [12].

Варто наголосити, що трактувати поняття «економічна концентрація» на рівні з поняттям «злиття та поглинання» не є виправданим як з економічної, так і з практичної точки зору. Адже запозичені із західноєвропейського та американського права поняття «злиття і поглинання» не можуть повною мірою відобра-

жати зміст терміну «економічна концентрація» і не є тотожними, оскільки вказані поняття мають різні походження і з нашої точки зору відображають одну із форм вияву ресурсної концентрації.

Як бачимо, в економічній літературі є певні розбіжності в тлумаченні поняття економічна концентрація. Зазначимо, що у законодавстві України таке поняття не виокремлюється. Натомість у Законі України «Про захист економічної конкуренції» (ч. 2 ст. 22) наголошується на концентрації, як такій без означення, який саме вид концентрації мається на увазі. Зокрема, лише сказано, що концентрацією є*

«1) злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого;

2) набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання чи частинами суб'єктів господарювання, зокрема, шляхом:

а) безпосереднього або опосередкованого придбання, набуття у власність іншим способом активів у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, одержання в управління, оренду, лізинг, концесію чи набуття в інший спосіб права користування активами у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, в тому числі придбання активів суб'єкта господарювання, що ліквідується;

б) призначення або обрання на посаду керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особи, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, при якій більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають одні й ті самі особи;

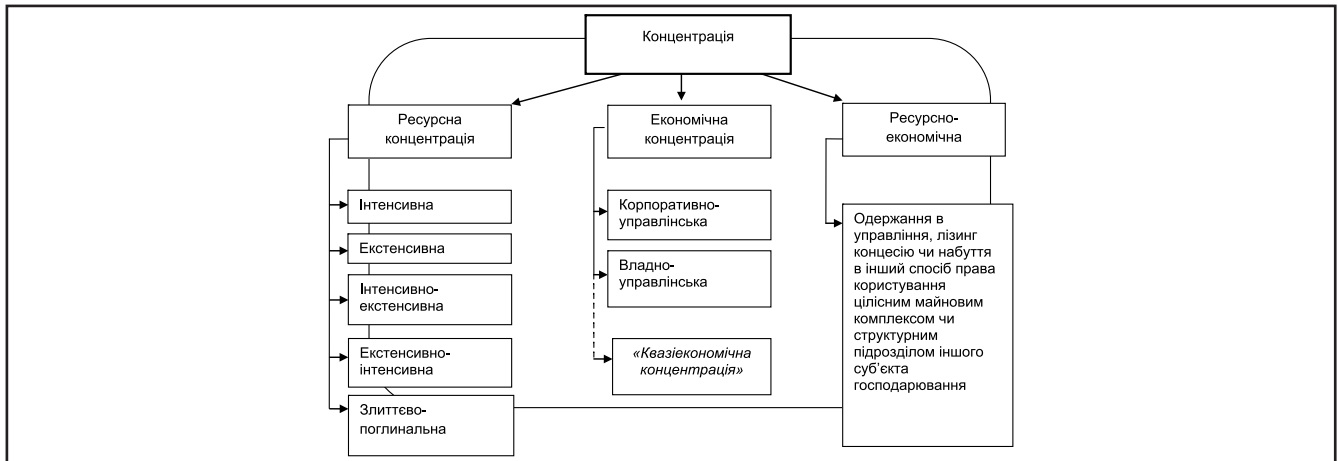
3) створення суб'єкта господарювання двома і більше суб'єктами господарювання, який протягом тривалого періоду буде самостійно здійснювати господарську діяльність, але при цьому таке створення не призводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили цей суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання;

4) безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управління часток (акцій, паїв), що забезпечує досягнення чи перевищення 25 або 50 відсотків голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання» [13].

* Наводимо повний перелік вияву концентрації згідно із зазначеним Законом, що зумовлено потребою використання його для систематизації і виокремлення форм концентрації виробництва в АПК.

Як бачимо, існують істотно різні економічні ситуації, які законодавством трактуються як концентрація.

На основі теоретичного і логічного аналізу цих ситуацій та систематизації підходів щодо визначення концентрації суб'єктів господарювання, ми прийшли до висновку, що окремі їх напрями є підстави відносити до економічної або злиттєво-поглинальної концентрації як однієї з форм вияву ресурсної кон-

Види і форми концентрації

Джерело: власна презентація автора.

центрації. При цьому економічну концентрацію, на нашу думку, доцільно трактувати так: економічна концентрація – це реальна можливість здійснення вирішального впливу однієї або декількох пов'язаних юридичних (фізичних) осіб на господарську діяльність інших суб'єктів господарювання чи їх частин. Спираючись на викладене, пропонуємо таку класифікацію концентрації із урахуванням ресурсної концентрації (див. рис.).

Спочатку коротко зупинимось на сутності ресурсної концентрації. Вважаємо, що ресурсну концентрацію виробництва репрезентують собою саме форми концентрації оскільки кількісно вона характеризується низкою ресурсних показників, що розкривають її суть. Інтенсивна форма концентрації виробництва передбачає, що підприємство на одиницю земельної площі у межах сталого землекористування нарощує вкладання капіталу (що здійснюється на основі розширеного відтворення) на новітній основі (основних засобів, оборотного капіталу сфери виробництва, а за необхідності і праці (в умовах розвитку трудомістких галузей) з метою одержання більшого обсягу виробництва продукції і підвищення його ефективності. Якщо при цьому аграрне підприємство розвиває лише сільськогосподарської галузі, тоді має місце односпекторна інтенсивна форма концентрації. Але в тому разі, коли таке підприємство розвиває і переробні виробництва, що об'єктивно збільшує потребу в спеціалізованому обладнанні, тобто в основному капіталі, а також в оборотному капіталі і людських ресурсах, то такий різновид досліджуваного процесу можна назвати як вертикально-інтенсивна форма концентрації виробництва. Отже, розглянута форма концентрації є результатом накопичення капіталу підприємства на одиницю земельної площі в процесі його саморозвитку.

Екстенсивна форма концентрації виробництва відбувається в умовах збільшення підприємством посівних площ і відповідно нарощування капіталу на тому ж технічному і технологічному рівнях, необхідного для обробки додатково задіяних земельних ресурсів. Ця форма концентрації також може мати два різновиди: односпекторно-екстенсивна, коли підприємство розвиває лише сільськогосподарські галузі, і вертикально-екстенсивна, в разі розвитку ним переробного виробництва з використанням його традиційної техніко-технологічної бази.

У практичній діяльності аграрних підприємств часто має місце переплетіння інтенсивної та екстенсивної форм концентрації

виробництва, коли підприємство розширює посівні площі і водночас здійснює нарощування капіталу на одиницю земельної площі частково як на старій, так і частково на новій техніко-технологічній основі. Залежно від їх співвідношення (старої і нової), є підстави виділити інтенсивно-екстенсивну форму концентрації виробництва та екстенсивно-інтенсивну. У першій з них нарощування капіталу відбувається переважно на новій техніко-технологічній базі, а в другій – навпаки, переважно на традиційній. Ці форми концентрації можуть бути, як і в попередніх випадках, односпекторними, або вертикальними.

У сучасних умовах з розвитком глобалізаційних процесів у країнах світу, в тому числі і в Україні, все більшою масштабною набуває ринок злиття/поглинання (M&A – від англ. Merger – злиття, acquisition – поглинання). Особливо динамічно цей процес став розвиватися в АПК і його провідній сфері – сільському господарстві. Часто великі агропромислові компанії поглинають аграрні підприємства, перетворюючи їх у відокремлені підрозділи або навіть у структурні підрозділи. В даному випадку поглинання ми розглядаємо саме в такому аспекті, коли поглинуте підприємство втрачає право юридичної особи і набуває статусу відокремленого або структурного підрозділу. Що ж стосується перетворення самостійних аграрних підприємств у дочірні підприємства холдингів, то цей процес ми розглядаємо як економічну концентрацію, про яку йтиметься в подальшому викладі.

У дещо меншій мірі простежується процес злиття компаній (підприємств) і утворення на їх основі нової юридичної особи, до якої переходять права і обов'язки компаній (підприємств), що злилися. Тобто в даному разі відбувається централізація капіталу, зосередження його в одних руках. У процесі поглинання і злиття виникає, на нашу думку, поглинально-злиттєва форма концентрації виробництва. На нашу думку, вона також може формуватися і тоді, коли підприємство здійснює купівлю окремих майнових комплексів чи структурних підрозділів інших підприємств, а також коли воно придбає активи суб'єктів господарювання, що ліквідуються.

Економічна концентрація, на наш погляд, має дві форми вияву: корпоративно-управлінську та владно-управлінську. Корпоративно-управлінська економічна концентрація здійснюється завдяки контролю за діяльністю юридично-самостійних суб'єктів господарювання через володіння чи одержання в управління їх корпоративними пакетами акцій

(паїв), що забезпечують 50 і більше відсотків голосів у вищому органі управління таких суб'єктів. Під владно-управлінською розуміємо таку, що здійснюється через управлінський контроль за діяльністю суб'єктів господарювання, коли керівництво (голова, заступники) спостережної ради, інших наглядових органів одного такого суб'єкта водночас обіймають аналогічні посади в інших суб'єктах господарювання.

Економічна концентрація особливо потужного розвою набула після 2000 року з виникненням холдингових структур в АПК. Зазначимо, що коли йдеться про корпоративно-управлінську концентрацію, мається на увазі, що контроль в її межах може здійснюватися через:

- а) створенням дочірніх підприємств;
- б) створення дочірніх підприємств і відокремлених підрозділів.

Мається на увазі, що до складу холдингу можуть входити лише дочірні підприємства: аграрні, переробні, торгівельні та інші, або ж дочірні підприємства і відокремлені підрозділи (філії), які можуть підпорядковуватися дочірнім підприємствам або безпосередньо головному підприємству.

Наступний вид концентрації, який ми виокремлюємо, це ресурсно-економічна концентрація, що виникає в результаті одержання суб'єктом господарювання в управління, лізинг чи набуття в інший спосіб права користування цілісним майновим комплексом чи структурним підрозділом іншого суб'єкта господарювання.

В Україні сформувалася специфічна форма вияву економічної концентрації, яку ми називаємо «квазіекономічна концентрація». Її виникнення спричинене появою великих господарських структур – квазіхолдингів.

Квазіхолдинги – це не справжній холдинг, або псевдохолдинг, у складі якого, крім аграрних, можуть бути і промислові переробні підприємства, постачальницькі і торговельні підприємства тощо. Причому головним підприємством може бути як аграрне, так і переробне підприємство. Тобто може створюватися не лише квазіагрохолдинг, а й квазіагропромисловий холдинг, для яких характерна жорстка централізована система управління.

Адже у квазіхолдингах одна фізична особа не тільки є єдиним власником головного підприємства, а й єдиним власником інших підприємств, які за прийнятою квазіхолдингом системою управління підпорядковуються головному управлінню. Таким чином, відбувається велика концентрація влади в одних руках, що істотно посилює монополізацію аграрного виробництва.

Тому необхідно наголосити на тому, що квазіхолдинг є господарською структурою, яка створена без урахування вимог вітчизняного законодавства і за окремими істотними ознаками навіть суперечить йому. По-перше, не витримується вимога щодо необхідності взяття на баланс материнською (головною) компанією часток (паїв) корпоративно залежних від неї підприємств. По-друге, порушена стаття 140 Цивільного кодексу України щодо заборони одноосібно створювати більше, ніж одне господарське товариство, включаючи і випадки, коли особа не створює товариство, а стає його єдиним учасником.

Оскільки квазіхолдинги перебувають за межами правового поля, то без відповідної організаційно-правової перебудови вони не мають права на існування. Відповідно і квазіекономічна концентрація як окрема форма економічної концентрації не має права на існування, хоча реально вона існує.

Ресурсна концентрація і економічна концентрація у їх різновидах веде до концентрації ринків окремих видів продукції,

а отже і до можливої появи монопольного становища окремих господарських структур.

Проблема концентрації ринків є відносно новою і постала перед економістами – теоретиками і практикаками лише на початку ХХ ст. Під концентрацією ринку сучасні англійські економісти, такі як Е. Долан і Д. Ліндсей, розуміють ступінь переважання на ринку однієї чи декількох фірм [14].

Дж. Бейн та Е. Мейсон у своїх роботах обґрунтовують тезу про наявність оберненого взаємозв'язку між рівнем конкуренції на ринку та рівнем його концентрації, тобто чим вищий рівень ринкової концентрації, тим більше ринкова структура віддаляється від конкурентної.

Ринкова концентрація вимірюється загальним рівнем активності великих підприємств та ступенем домінування на ринку одного або декількох продавців [15].

Концентрацію ринку визначають рядом показників, що є широко використовуваними у світовій практиці та економічній літературі. Серед них основними вважаються: коефіцієнт концентрації, коефіцієнт Херфіндала – Хіршмана, коефіцієнт відносної концентрації, коефіцієнт ентропії, коефіцієнт Джині.

Показники ринкової концентрації дозволяють оцінити ступінь монополізації ринку, рівномірність розподілу продавців. Чим більше діє на ринку продавців із однаковими за масштабами продажу продукції, тим менші відповідні показники, і навпаки.

Показники концентрації характеризують ступінь нерівномірності розподілу обсягів виробництва або продажів товару між господарюючими суб'єктами, а також можливість впливу кожного з них на загальні умови обігу товарів на відповідному ринку.

Економічна концентрація є одним із методів встановлення монопольного становища на ринку. Адже монополіст може встановлювати ціни на товари та послуги й при цьому вони мало залежатимуть від попиту на нього, а залежатимуть значною мірою від волі монополіста.

Концентрація виробництва дуже тісно пов'язана із концентрацією продовольчих ринків, коефіцієнт кореляції між ними може сягати одиниці. Компанія «МХП» є надзвичайно потужною й має колосальну динаміку зростання частки ринку порівняно із іншими. Слід зазначити, що дана галузь є найбільш концентрованою галуззю сільськогосподарського виробництва. Про концентрацію ринку курятини в Україні яскраво свідчить та обставина, що дві компанії – «МХП» і «Агромарс» – займають домінуючу частку в ринку – 65,9%.

Проте концентрація виробництва в сільському господарстві і концентрація ринку сільськогосподарської продукції має не такий однозначний зв'язок. Наприклад, якщо підприємство спеціалізується на виробництві сільськогосподарської продукції, воно може виробляти великі обсяги рослинницької продукції, але реалізовувати її лише частково, оскільки її частина може йти на потреби тваринництва. Якщо ж це холдинг, що має у своєму складі комбикормові заводи, він спрямовує значну частину виробленого зерна, іншої рослинної продукції на виробництво комбикормів шляхом внутрішньої фірмової реалізації, через внутрішню фірмові ціни, а також через пряму передачу продукції.

Значне поширення процесу економічної концентрації притаманне країнам, де є великі холдингові компанії, оскільки йдеться про концентрацію капіталів, на базі яких розвиваються ці виробництва.

Щоб запобігти негативним наслідкам економічної концентрації, здійснюється державний контроль за їхнім розвитком відповідними органами влади.

Державний контроль над економічною концентрацією здійснюється з метою запобігання появі насамперед монопольних товарних ринків. Він застосовується як в Україні (починаючи із 1995 року), так і в багатьох зарубіжних країнах світу (Німеччина, Словаччина, Росія та ін.).

Згідно із законодавством Федеративної Республіки Німеччини для укладання угоди про злиття (поглинання) суб'єкта господарювання, сукупний річний оборот якого перевищуватиме визначену законом суму, необхідно спершу повідомити Федеральне картельне відомство. В разі коли передбачається, що таке злиття посилюватиме домінуюче становище на ринку суб'єкта господарювання, Федеральне картельне відомство забороняє його здійснення.

У Франції всі проекти, які здатні погіршити конкуренцію (до них також входить концентрація та заходи боротьби з нею), можуть бути піддані (за запитом міністра економіки), експертизі Ради з конкуренції. На підставі висновку Ради можуть видати постанову про скасування, відновлення або вжиття заходів щодо забезпечення проекту концентрації.

У країнах з перехідною економікою діють у законодавстві ідентичні правові інститути. Згідно із законодавством Російської Федерації концентрація підприємств здійснюється за попередньою згодою федерального антимонопольного органу. Зокрема, за такою згодою за певних умов здійснюється придбання акцій (часток) із правом голосу у статутному капіталі господарського товариства, набуття у власність або користування одним господарюючим суб'єктом основних виробничих засобів або нематеріальних активів іншого господарюючого суб'єкта. Федеральний антимонопольний орган має право відхилити відповідні клопотання, якщо їх задоволення може призвести до посилення домінуючого становища господарюючого суб'єкта та (або) обмеження конкуренції. Якщо вищезазначені дії можуть призвести до виникнення або посилення домінуючого становища господарюючого суб'єкта та (або) обмеження конкуренції, особи, які їх здійснюють, зобов'язані на вимогу федерального антимонопольного органу у визначені ним строки вжити заходів щодо поновлення необхідних умов конкуренції [16].

Регулювання економічної концентрації суб'єктів господарювання в Україні здійснюється органами влади та такими нормативними актами, як Закон України «Про захист економічної конкуренції» та «Про Антимонопольний комітет України».

Порушується справа проти суб'єктів господарювання, які недотрималися законодавства щодо захисту економічної концентрації й тим самим займають монопольне становище на ринку. Антимонопольний комітет України за результатами розгляду справи може прийняти рішення примусового поділу такого суб'єкта господарювання, накладити штрафи, блокувати цінні папери, тощо.

Сучасний агробізнес в Україні переходить у новий етап свого розвитку, що пов'язане, перш за все, з тим, що в аграрному секторі активно розвиваються ринкові відносини. В результаті домінуючим трендом стали процеси капіталізації сільськогосподарства, утворення великих формувань та складних інтегрованих структур, що поступово формують нову карту агробізнесу в Україні. В цих умовах у найбільшій мірі реа-

лізують свій шанс великотоварні самостійні підприємства і холдингові структури, які нарощують свій земельний фонд.

З приводу холдингових структур, інших великих компаній в АПК є потреба детальніше зупинитися на такому. У вітчизняній економічній літературі і практиці багато одних і тих же понять, показників трактуються далеко неоднозначно, що вносить різночитання і непорозуміння серед науковців і управлінців в оцінці важливих економічних явищ і процесів. Сказане безпосередньо стосується і понятійного апарату, що покликаний ідентифікувати великі аграрні і агропромислові компанії.

Закон України «Про холдингові компанії в Україні» трактує холдингову компанію як відкрите акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств.

Таке трактування холдингової компанії орієнтоване на промислові підприємства, фінансову сферу, логістику без урахування специфіки сільського господарства, про яку уже йшлося. Зазначимо, зокрема, що у 2013 році в сільському господарстві України функціонувало лише 300 середніх і великих акціонерних товариств, тоді як загальна кількість господарських товариств становила 8295, з них абсолютна більшість – це товариства з обмеженою відповідальністю.

Виникає запитання: на якій підставі холдинговою компанією може бути лише акціонерне товариство і не може бути нею ТОВ, яке за юридичним статусом також є корпоративним підприємством? Адже серед них є економічно потужні підприємства, які в змозі придбавати пакети часток, паїв, акцій інших корпоративних підприємств і успішно ними управляти.

Як з'ясувалося, в даному випадку має місце юридично-правова неузгодженість у законодавстві України. Адже в Законі України «Про господарські товариства» в ст. 9 чітко сказано, що товариство (без акценту на акціонерне товариство) має право на території України та за її межами створювати філії та представництва, а також дочірні підприємства згідно чинного законодавства України.

Як бачимо, за цією ключовою ознакою господарська структура у складі ТОВ і його дочірніх підприємств повністю співпадає з поняттям «холдингова компанія», наведеному у Законі України «Про холдингові компанії в Україні». Щоб уникнути цієї правової колізії, достатньо в цьому законі у визначенні холдингової компанії замість слів «акціонерне товариство» написати «корпоративне підприємство» з відповідним уточненням його конкретного юридичного статусу, про що йтиметься далі.

Зазначена норма Закону України «Про господарські товариства» стосовно можливостей створення ними філій і дочірніх підприємств хоч і не часто, але знаходить своє втілення на практиці. І дійсно, якщо аграрне господарське товариство не залежно від того, чи воно є АТ, чи ТОВ створить два і більше дочірніх підприємств, придбавши контрольний пакет часток, паїв, акцій інших аграрних підприємств, то така господарська структура має усі підстави називатися агрохолдингом.

Як показує дійсність, таких класичних агрохолдингів у вітчизняному сільському господарстві дуже мало. Натомість функціонує багато великотоварних агропромислових формувань (АПФ), які називають агрохолдингами, проте насправді вони часто не є такими. У своїй більшості це агропромислові холдинги, як вертикально інтегровані структури,

де аграрна сфера на засадах єдиної власності поєднана з промисловою сферою, а не рідко й з торгівлею і функціонує в організаційній формі дочірніх підприємств.

Тут ми наголошуємо: саме в організаційній формі дочірніх підприємств. Це принципово важливо, бо чимало функціонує АГФ, які також називають себе агрохолдингами, хоча в них аграрна сфера організаційно представлена відокремленими підрозділами (філіями), а в гіршому випадку – структурними підрозділами головного підприємства, як правило переробного.

Таке агропромислове формування за своєю організаційно-правовою будовою зовсім не відповідає ключовим ознакам холдингу як особливої господарської структури і фактично є просто цілісним підприємством.

Спираючись на викладене, найперше вважаємо за необхідне уточнити визначення поняття «холдингова компанія», що наведено в Законі України «Про холдингові компанії в Україні», оскільки воно є базовим, основоположним для визначення інших понять. Холдинг (холдингова компанія) – корпоративне підприємство з юридичним статусом акціонерного товариства або товариство з обмеженою відповідальністю, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств.

Наведене трактування холдингу дає підстави для такого визначення агрохолдингу і агропромислового холдингу:

– агрохолдинг – аграрне корпоративне підприємство з юридичним статусом АТ або ТОВ, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами часток, паїв чи акцій двох або більше аграрних підприємств. До складу агрохолдингу можуть входити і дочірні підприємства такого профілю, як збутові, торговельні, інфраструктурні;

– агропромисловий холдинг – переробне корпоративне підприємство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами часток, паїв чи акцій двох або більше аграрних підприємств. До складу такого холдингу можуть входити й дочірні переробні підприємства та дочірні підприємства іншого профілю (збутові, торговельні тощо).

Є також потреба в ідентифікації інших великих агропромислових господарських структур, які не є холдингами, хоча асоціативно сприймаються саме такими, зокрема: агропромислове формування як цілісне підприємство – переробне підприємство, що орендує землю сільськогосподарського призначення, в якому аграрна сфера організаційно функціонує на засадах відокремлених підрозділів (в гіршому випадку – структурних підрозділів).

Економічна концентрація у формі холдингів відображається у їх складових, до яких відносять: дочірні підприємства і відокремлені підрозділи (філії), що є у їх складі. Таке явище супроводжується появою ефекту масштабу, але водночас несе в собі загрозу появи складнощів в управлінні. Така структура на певному етапі зростання стає неповороткою, недостатньо мобільною, що породжує перепони для подальшого розвитку такого суб'єкта господарювання. З чисто теоретичної точки зору підвищення концентрації виробництва виправдане, коли збільшення ефекту масштабу покриває втрати від ускладнення управління компанією. Урівноваження такого ефекту і витрат – це є та гранична межа розміру такої структури, перехід за яку призводить до зниження ефективності.

В Україні згідно з вітчизняним законодавством монопольним вважається становище такого суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товарів перевищує 35%. Вважаємо, що цей норматив для умов агропромислового виробництва із великою кількістю суб'єктів господарювання є завищеним і також вимагає диференційованого коригування у розрізі галузей.

Зазначена норма монопольного законодавства передбачає лише загальне обмеження на частку в ринку окремих суб'єктів господарювання. Але з огляду на специфіку сільськогосподарства, де головним засобом виробництва є земля як вагомий показник концентрації, логічно було б законодавчо ввести і обмеження на розмір аграрних підприємств, зокрема передбачити нормативні межі землеористування холдингами (агропромисловими структурами). Основним напрямом такого обмеження має слугувати площа орендованих земель одним суб'єктом господарювання.

Розв'язання цієї надскладної проблеми є надзвичайно важливим, оскільки економічна концентрація набуває все більших масштабів: створюються нові холдинги відповідно нарощується їх земельний банк, що гостро ставить питання раціональних розмірів холдингових структур і раціональних розмірів підприємств.

Визначення раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств і холдингових структур за площею їх землеористування є нагальною потребою для вітчизняного сільськогосподарства. Державне регулювання цього процесу, на нашу думку, створить додаткові реальні передумови для його виходу з кризи, і зокрема галузі тваринництва, та підвищить рівень економічної й продовольчої безпеки України, а також забезпечить підвищення рівня прибутковості сільськогосподарського виробництва та зробить його продукцією більш конкурентоспроможною на світових ринках.

Висновки

Вважаємо, що економічну концентрацію доцільно трактувати як реальну можливість здійснення вирішального впливу однієї або декількох пов'язаних юридичних (фізичних) осіб на господарську діяльність інших суб'єктів господарювання чи їх частин. У свою чергу, економічна концентрація, на наш погляд, має дві форми вияву: корпоративно-управлінську та владно-управлінську. Наступний вид концентрації який ми виокремлюємо – це ресурсно-економічна, що виникає в результаті одержання в управління, лізинг чи набуття в інший спосіб права користування цілісним майновим комплексом чи структурним підрозділом іншого суб'єкта господарювання.

В Україні сформувалася специфічна форма вияву економічної концентрації, яку ми називаємо «квазіекономічна концентрація». Її виникнення спричинене появою великих господарських структур – квазіхолдингів. Оскільки квазіхолдинги перебувають за межами правового поля і без відповідної організаційно-правової перебудови не мають права на існування, так і квазіекономічна концентрація як окремий вид економічної концентрації не має права на існування, хоча реально вона існує.

Корпоративно-управлінська економічна концентрація здійснюється завдяки контролю за діяльністю юридично-самостійних суб'єктів господарювання через володіння чи одержання в управління їх корпоративними пакетами акцій (паїв), що забезпечують 50 і більше відсотків голосів у ви-

щому органі управління таких суб'єктів. Під владно-управлінською розуміємо таку, що здійснюється через управлінський контроль за діяльністю суб'єктів господарювання, коли керівництво (голова, заступники) спостережної ради, інших наглядових органів одного такого суб'єкта водночас обіймають аналогічні посади в інших суб'єктах господарювання.

Процес економічної концентрації з економічної точки зору є явищем корисним, яке спроможне забезпечити значне підвищення ефективності діяльності підприємства, рентабельності виробництва, зниженню виробничих витрат, вихід на нові ринки та ін. Таке забезпечення значних переваг у конкурентній боротьбі досягається шляхом координації зусиль на відповідному напрямку діяльності. Але даний процес може набути й небезпечного характеру, оскільки створює умови для виникнення суб'єктів господарювання, що займатимуть монополічне становище на ринку, яке своєю чергою призводить до негативних наслідків.

Список використаних джерел

1. Костицький В.В. Закон перманентної концентрації капіталу: Економічна історія та українські реалії / В.В. Костицький. – К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. – 198 с.
2. Кизим Н.А. Концентрация и интеграция капитала / Н.А. Кизим – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 102 с.
3. Пасхавер Б.Й. Концентрація та ефективність сільського господарства / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2013. – №1. – С. 16–23.
4. Авдашева С.Б. Формы экономической концентрации в условиях мягких бюджетных ограничений. Материалы Бюро экономического анализа, 2000.

5. Авилов Г.Е., Клейн Н.И. Закон о защите экономической конкуренции и ограничении монополистической деятельности (проект) // Законодательство и экономика, 1995. – №3.

6. Глазьев С.Ю. Экономическая теория технического развития. – М.: Наука, 1990.

7. Иванов Ю.В. Слияния, поглощения и разделение компаний: стратегия и тактика трансформации бизнеса / Ю.В. Иванов. – М., 2001. – 274 с.

8. Кизим Н.А. Концентрация и интеграция капитала / Н.А. Кизим. – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 102 с.

9. Радыгин А. Российский рынок слияний и поглощений: этапы, особенности, перспективы [Текст] / А. Радыгин // Вопросы экономики. – 2009. – №10. – С. 23–45.

10. Карпенко Н.М. Державний антимонопольний контроль процесів економічної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. держ. управління / Н.М. Карпенко. – К., 2010. – 22 с.

11. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика / Пер. 16-го англ. изд. – М.: ИНФРА – М., 2007. – 940 с.

12. Саниахметова Н.А. Правовий захист конкуренції у підприємстві України. – Одеса: ООО «Бах-ва», 1998. – С. 153.

13. Розпорядження Антимонопольного комітету України «Про Положення про контроль за економічною концентрацією».

14. Долан Э. Дж, Линдсей Д.Е. Рынок: микроэкономическая модель: Пер. с англ. – СПб.: СП «Автокомп» 1992. – С. 492.

15. Ігнатюк А. Галузеві ринки: теорія, практика і напрями регулювання: Монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – С. 83.

16. Удалов Т.Г. Конкурентне право: Навч. посіб. – К.: Школа, 2004. – 496 с.

I.V. ARTIMONOVA,

к.е.н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет

Теоретичні підходи до формування системи продовольчої безпеки

У статті розглянуто генезис трактування поняття «продовольча безпека». Досліджено ієрархічні рівні забезпечення продовольчої безпеки. Виділено характеристики продовольчого забезпечення для оцінки продовольчої безпеки на різних рівнях. Визначено пріоритетні напрями підвищення рівня продовольчої безпеки.

Ключові слова: продовольча безпека, виробництво, споживання, самозабезпечення, резервний фонд, продовольство.

I.V. ARTIMONOVA,

к.э.н., доцент, Белоцерковский национальный аграрный университет

Теоретические подходы к формированию системы продовольственной безопасности

В статье рассмотрен генезис понятия «продовольственная безопасность». Исследованы иерархические уровни обеспечения продовольственной безопасности. Выделены характеристики продовольственного обеспечения для оценки продовольственной безопасности на различных уровнях. Определены приоритетные направления повышения уровня продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, производство, потребление, самообеспечение, резервный фонд, продовольствие.

I. ARTIMONOVA,

Ph.D., associate professor of finance and credit, Bila Tserkva National Agrarian University

Theoretical approaches to formation of a food safety system

The article discusses the genesis of the interpretation of the «food security» concept. Hierarchical levels of food security are investigated. Highlighted characteristics of food supply for the assessment of food security at all levels. The priority directions of improvement of food security are determined.

Keywords: food security, production, consumption, self-reliance, reserve, food.